

Reen kausta

Matti Sadeniemen johdolla toimitettu mainio Nykysuomen Sanakirja selittää suomen *kausta*-sanan merkityksen seuraavasti: 'reen t. kelkan ketaroiden (kaplaiden) yläpäitä yhdistävä jalaksen suuntainen sivupuu'. Toivo Vuorelan Kansatieteen sanasto² antaa suunnilleen saman selityksen: 'reessä t. keltassa kumpaisestakin jalaksesta kohoavien *kaplaiden* kannattama sivupuu, jotka yhdessä muodostavat reen rungon'. Suomen kielen etymologinen sanakirja III ilmoittaa *kausta*-sanan merkitykseksi 'työreen jalaksen suuntainen sivupuu; rannikko (*jokikausta*, *merikausta*)' ja esittää sanalle vastineet kaikista itämerensuomalaisista kielistä: karj. *kaušta*, aun. *kaustu*, lyyd. *kaust*, *kaustę*, *kaustaz*,¹ veps. *kaustaz*, *skaustaz*,² *koustaz*, vatj. *kaussa* 'reen kausta', vir. *kaust* 'id.; nahkasuikale, vuoden keskikappale', liiv. *kōsta* (part. *koüstā*) 'reen poikki-puu'. Lopuksi mainitaan, että sana tavataan suomesta lainattuna myös lapissa: suom. > lpN *gaw'ista*, -u 'reen kausta'.

Tämän pitemmälti *kaustan* alkuperä ei toistaiseksi ole selvillä. Sanan esiintyminen kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä osoittaa sen selvästi vähintään kantasuomalaiseksi. Mutta mistä termi on saatu kantasuomeen? Kun sille ei ole löytnyt yhteyksiä kielikuntamme omiin sanastoaineisiin, on syytä pitää silmällä vieraan alkuperän mahdollisuutta. Kun on kysymys reen osan nimityksestä, muistettakoon, että itse *reki*-sana, kuten Thomsen (BFB s. 210—211) on osoittanut, on balttilaiselta taholta lainattu. On näin ollen ehkä aihetta tarkastella, saattaisiko *kaustakin* olla peräisin samasta lähteestä. Äänneasun puolesta sopisi originaaliksi sana, joka latviassa nykyisin on asussa *skausts*. Mühlenbach-Endzelinin suuren sanakirjan mukaan tämän sanan merkitys on mm. 'das Rückenkreuz, Widerrist am Halse des Pferdes, der Nacken eines Tieres'; deminutiivilla *skaustiņš* on tämän sanakirjan mukaan myös merkitys 'der Keil, Pflock'. Nykykieltä edustavat sanakirjat Latviešu-väcu vārdnīca (1963) ja Latviešu-angļu vārdnīca (1963) antavat *skausts*-sanan merkitykseksi 'Nacken, Widerrist' ja 'nape, back of the neck; withers', siis 'niska, säkä'. Mühlenbach—Endzelinin mainitsema merkitys 'Rückenkreuz' näyttää siis olevan

¹ Lyydiläismurteissa, on-az-loppuinen muoto (mon. *kaustahad*) Kujolan sanakirjan mukaan tavattu Naamoilan ja Dekunniemen kylässä; muualla on vokaaliloppuinen tyyppi.

² *skaustaz* asun on Kettunen merkinnyt etelävepsäläisestä Kortlahden kylästä, ks. LVHA I s. 73. Samassa murteessa on *kaplas*-sanana vastineena *skab'az* (muualla vepsässä *kab'az*). Nämä s-alkuiset muodot ovat, niinkuin Kettunen mp. esittää, tavoittelevan analogian synnyttämiä. — Keskivepsässä tavataan paikoin *kausthad*-asun sijasta *kausthad*, ks. Tunkelo VeKÄH s. 618, 621. Omissa muistiinpanoissani on tämä muoto Noidalan kylästä. Samanlaisia esimerkkejä, joissa *n* on tullut diftongin jälkikomponenttina olevan *u:n* tilalle, ovat keskivepsässä paikoin tavattava *heanhēd* 'höyhenet' (≈ veE *heunhed*) ja äänisvepsän *so'ndan* (≈ *soudan*) 'soudan'.

nykyiseen yleiskieleen kuulumaton. Samoin näyttää merkitys 'Keil, Pflock' olevan vain murteissa esiintyvä. Kantabalttilainen äänneasu on ollut **skaustas*.

Nominatiivissa *-as*-loppuiset balttilaiset sanat esiintyvät kantasuomeen saaduissa lainoissa joko *-as-*, *-äs*-loppuisina tai *-a-*, *-ä*-loppuisina. Edellinen edustus kuvastuu esim. sanoissa s. *hammas* (liett. *žam̃bas*, latv. *zobs*), s. *ratas* (liett. *r̃atas*, latv. *rats*), s. *seiväs* (liett. *stiebas*), s. *tarvas* (liett. *taūras*, latv. *taurs*); jälkimmäistä edustustapaa osoittavat esim. s. *kauha* (liett. *k̃aušas*, latv. *kauss*), s. *kaula* (liett. *k̃aklas*, latv. *kakls*), s. *silta* (liett. *tiltas*, latv. *tilts*), s. *vaha* (liett. *ṽāškas*, latv. *vask*). Joskus on sama sana saatettu lainata kummassakin asussa. Näin esim. s. *rastas*, karj. *raššaš*, vir. *rāstas*, *rāstas*, mutta vatj. *rassa*, liiv. *raštā* (liett. *strāzdas*, latv. *strazds*). *Kaustas*-sanasta suomi, karjala, viro, vatja ja liivi edustavat *-a*-loppuista tyyppiä, vepsä taas *-as*-loppuista; lyödylläismurteissa tavataan kumpikin asu.

Muoto sopii siis hyvin lainaoletukseen. Entä merkitys? Sen osalta on syytä viitata siihen, että reen osat ovat usein saaneet nimensä eläinruumiin osien nimityksistä. Itse *reki*-sanana originaali, liett. *r̃agēs*, latv. *ragus*, *ragavas* 'reki', on samaa sanueta kuin liett. *r̃agas*, latv. *rags* 'sarvi'. Tässä rekityypissä on siis ilmeisesti alkuaan ollut verraten korkeat käyrät jalaksen päät, jotka ovat muistuttaneet sarvia. Reen etuosa on kuten tunnettua saanut itämerensuomalaisissa kielissä erikoistermikseen *šepä*-sanana (karj. *šepā*, *šebā*, liyd. *šebā*, veps. *šebā*, *šeba*, vir. *seba* 'reen šepä'), joka on vanha kaulan nimitys. Kun reessä on ollut 'sarvet' ja 'kaula', ei olisi outoa, jos ketaroiden päitä yhdistävä pitkittäispuu olisi saanut nimensä 'niskaa' ja 'eläimen säkää' merkitsevästä sanasta. Voidaan ehkä viitata myös suomen *niska*-sanana käyttöön vaaka-suoran kannatuspuun nimityksenä.

Liivin merkitys 'reen poikkipuu' perustuu myöhempään, helposti ymmärrettävään merkityksensiirtymään. Samansuuntainen merkitys on *kaustpuud* ja *kaustad*-sanoilla myös eräissä eteläviron murteissa: 'sitkest keedetud ja siis ümber kodarate painutatud puust pöiksidemed ree mõlema osa, kahe kodara vahel, painardid'. Näissä murteissa *sebavitsad* tai *sebapuud* merkitsevät samaa kuin *kaustad* viron yleiskielessä (ks. Saareste EKMS III, palstat 538 ja 541).

Merkitys 'ranta, rannikko', joka esiintyy Lönnrotin sanakirjan mainitsemissa yhdyssanoissa *jokikausta* ja *merikausta*, perustuu semanttiseen kehitykseen, joka on samansuuntainen kuin latinan *costa* sanassa tapahtunut: 'kylkiluu' > 'kylki' > 'rannikko'.³ Muinaisranskan *coste* 'kylki, rannikko' (> nykyranskan *côte*)-sanasta ovat lainautuneet germaanisten kielten muodot: engl. *coast*, saks. *Küste*, keskialasaks. *kost*, tansk. *kyst*, ruots. *kust*, jotka kaikki tarkoittavat 'rannikkoa'. Myös *kausta* on ollut eräänlainen '(reen) sivu, kylki', ja rannikkohan on tavallaan kiinteän maan »kylki» meressä. Mainittakoon, että *kaŷst*⁴ 'kausta'-sanana johdoksella *ka'ustð*¹ on koltanlapin Nuortijärven murteessa 'veneen sivulaudan' merkitys: 'räve; Brett am Bug des Bootes zur Erhöhung des Randes'.

Miten on ymmärrettävä virossa tavattava merkitys 'nahkasuikale, vuodan keskikappale': Wied. *kaust*, gen. *kausta* 'Lederstreifen, Mittelstück eines Felles'.

³ Merkitys 'rannikko' on todettu vain keskiajan latinasta.

Wiedemann pitää sanaa 'kaustaa' merkitsevän *kaust*-sanan kanssa yhteen kuuluvana, ja sama on Suomen kielen etymologisen sanakirjan kanta. Hupel ei ole yhdistänyt sanoja. Hänellä on kaksi hakusanaa: *kaust, a, kausta pu* 'Hölzer zur Bindung am Schlitten, Seitenhölzer am Schlitten' ja toisessa sana-artikkelissa *kaust, a, kausta nahk* 'ein Striemen, Ochsenhaut, Passelleder, Leder zu Rankenriemen, Gusen, das mittelste Stück in der Ochsenhaut'. On mahdollista, että sanat kuuluvat yhteen. Silloin voitaisiin ehkä pitää alkuperäisenä jälkimmäisen ryhmän merkityksenä 'das mittelste Stück in der Ochsenhaut', joka liittyisi balttilaisen sanan merkitykseen 'säkä'. Kenties *kausta* sanalla on aikaisemmin ollut myös tämä merkitys.

Zur Etymologie von fi. *kausta*

VON LAURI POSTI

Das fi. Wort *kausta* 'die oberen Enden der Streben verbindendes Holz in Kufenrichtung am Arbeitsschlitten' besitzt in allen osfi. Sprachen Entsprechungen: karel. *kausta*, olon. *kaustu*, lüd. *kaust, kauste, kaustaz*, weps. *kaustaz, koustaz*, wot. *kaussa*, estn. *kaust* = fi. *kausta*; liv. *kōsta*, Part. Sg. *kōstā* 'Querholz am Schlitten' (die gleiche Bedeutung gilt auch für einige südestn. Mundarten). Aus dem Osfi. wurde das Wort ins Lappische entlehnt: IpN *gaw'sta* 'either of the two long wooden bars of a sleigh, exactly over the runners'.

Ausgehend davon, dass *reki* als Bezeichnung für den Schlitten in den osfi. Sprachen eine Entlehnung aus dem Baltischen darstellt (Thomsen BFB S. 210—211, Samlede Afhandlinger IV S. 364), hält es der Verf. für möglich, dass auch *kausta* ein baltisches Lehnwort wäre. Als Original passte lautlich gut lett. *kausts* (< **skaustas*) 'Rückenkreuz, Widerrist am Halse des Pferdes, Nacken eines Tieres'. Die in den balt. Sprachen im Nominativ auf *-as* auslautenden Wörter be-

gegenen in den ins Osfi. gelangten Lehnwörtern entweder mit dem Auslaut *-as, -ās* oder *-a, -ā*. In den Entsprechungen von fi. *kausta* sind beide Typen vertreten, wie auch in denen von fi. *rastas* 'Drossel' (wot. *rassa*, liv. *raštā*).

Hinsichtlich der Bedeutung ist zu bemerken, dass zahlreiche Teile des Schlittens nach den Teilen des Tierkörpers benannt worden sind: das Original von *reki* 'Schlitten' selbst, lit. *rāgės*, lett. *ragus, ragavas* ist abgeleitet von dem Wort für 'Horn' (lit. *rāgas*, lett. *rags*). Das osfi. Wort *sepā* für den Vorderteil des Schlittens bedeutet ursprünglich 'Hals'. Wenn der Schlitten also »Hörner« und einen »Hals« hatte, wäre es nicht verwunderlich, wenn der nächstfolgende Teil des Schlittens nach einem Wort benannt worden wäre, das ursprünglich 'Nacken, Widerrist' bedeutete.

Abschliessend behandelt Verf. einige in den einzelnen Sprachen begegnende Nebenbedeutungen von *kausta*, die s.E. aufgrund der angeführten Etymologie erklärt werden können.